

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΑΣΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ

ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΧΗΜΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ
ΚΑΙ ΛΗΠΑΣΜΑΤΩΝ
(1909-1993)

ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ
ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2001

**ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΗΜΙΚΩΝ ΠΡΟΙΟΝΤΩΝ
ΚΑΙ ΛΙΠΑΣΜΑΤΩΝ
(1909-1993)**

**ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ
ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ**

ΙΟΥΝΙΟΣ 2001

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΕΝΟΣ ΜΟΝΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ	3
<i>(Ι. Πολύζος)</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄

Η ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΔΕΕΧΠΑ, ΓΕΝΝΗΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

1. Η ΑΝΩΝΥΜΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΧΗΜΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΛΠΑΣΜΑΤΩΝ 1909-1992. Ιστορική προσέγγιση.....	6
<i>(Α. Παπαστεφανάκη)</i>	
2. ΕΡΓΑΣΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΕΡΓΑΤΙΚΗΣ ΔΥΝΑΜΗΣ	33
<i>(Α. Παπαστεφανάκη)</i>	
3. ΟΙ ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ : Ν. ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ - Α. ΜΠΟΔΟΣΑΚΗΣ	37
<i>(Γ. Μαχαίρας)</i>	
4. ΤΑ ΣΤΕΛΕΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ. Ο ΑΡΧΙΚΟΣ ΠΥΡΗΝΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ-ΤΕΧΝΙΚΩΝ, 1909-1940.....	44
<i>(Α. Παπαστεφανάκη)</i>	
5. Η ΘΕΣΗ ΤΟΥ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΕΥΡΥΤΕΡΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΖΩΝΗ ΤΟΥ ΠΕΙΡΑΙΑ.....	47
<i>(Ν. Μπελαβίλας)</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΝ

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΤΙΡΙΩΝ-ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ.....	51
<i>(Γ. Μαχαίρας – Δ. Μαυροκορδάτου)</i>	
2. ΕΡΓΑΤΙΚΟΣ ΣΥΝΟΙΚΙΣΜΟΣ.....	69
<i>(Δ. Μαυροκορδάτου- Α. Παπαστεφανάκη)</i>	

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ.....75

(Γ.Μαχαίρας – Δ.Μαυροκορδάτου)

1. ΜΟΝΑΔΑ ΥΑΛΟΥΡΓΕΙΟΥ.....	76
2. ΜΟΝΑΔΑ ΛΙΠΑΣΜΑΤΩΝ.....	94
3. ΜΟΝΑΔΑ ΦΩΣΦΟΡΙΚΟΥ ΟΞΕΩΣ	101
4. ΜΟΝΑΔΑ ΘΕΠΚΟΥ ΟΞΕΩΣ.....	105
5. ΜΟΝΑΔΑ ΥΔΡΟΧΛΩΡΙΚΟΥ ΟΞΕΩΣ ΚΑΙ ΘΕΠΚΩΝ ΑΛΑΤΩΝ	113
6. ΓΕΩΡΓΙΚΑ ΦΑΡΜΑΚΑ.....	118
7. ΑΝΥΔΡΗ ΑΜΜΩΝΙΑ.....	123
8. Κ.Η.Σ. ΚΑΙ ΑΤΜΟΗΛΕΚΤΡΙΚΟΣ ΣΤΑΘΜΟΣ.....	125
9. ΒΟΗΘΗΤΙΚΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	132
- ΜΗΧΑΝΟΥΡΓΕΙΟ	
- ΛΕΒΗΤΟΠΟΙΕΙΟ	
- ΦΑΝΟΠΟΙΕΙΟ	
- ΣΥΝΕΡΓΕΙΟ ΜΟΛΥΒΔΟΥΡΓΕΙΟ -ΠΛΑΣΤΙΚΩΝ ΕΠΕΝΔΥΣΕΩΝ	
- ΙΜΑΝΤΟΘΕΤΕΙΟ	
- ΞΥΛΟΥΡΓΕΙΟ	
- ΣΥΝΕΡΓΕΙΟ ΚΙΝΗΤΩΝ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΩΝ ΜΕΣΩΝ	
- ΗΛΕΚΤΡΟΤΕΧΝΕΙΟ - ΠΡΟΤΥΠΟΠΟΙΕΙΟ	
- ΤΜΗΜΑ ΣΜΑΕ (ΟΡΓΑΝΑ ΕΛΕΓΧΟΥ)	
10. ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΧΗΜΕΙΑΣ ΚΑΙ ΓΕΩΡΓΙΑΣ «Ν.ΚΑΝΕΛΛΟΠΟΥΛΟΣ».....	139
11. ΑΠΟΘΗΚΕΣ ΑΝΤΑΛΛΑΚΤΙΚΩΝ.....	143
12. ΣΤΑΘΕΡΑ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΑ ΜΕΣΑ.....	145
13. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑΚΟΥ ΚΑΙ ΔΙΚΤΥΟΥ ΛΥΜΑΤΩΝ.....	147
14. ΣΥΝΕΡΓΕΙΟ ΚΑΥΣΙΜΩΝ ΚΑΙ ΑΤΜΟΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.....	149
15. ΝΕΡΟ (ΚΟΙΝΟ-ΘΑΛΑΣΣΙΟ) - ΠΕΠΙΕΣΜΕΝΟΣ ΑΕΡΑΣ.....	151
16. ΚΑΤΕΡΓΑΣΙΑ ΥΓΡΩΝ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ.....	154

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

Η ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

1. ΑΡΧΕΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ, ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΚΤΙΡΙΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΞΟΠΛΙΣΜΟΥ ΤΟΥΣ.....156
(Ε.Μαίστρου)
2. ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΚΑΙ ΜΕΛΛΟΝ ΕΝΟΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΟΥ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΟΣ.....159
(Γ.Μαχαίρας, Ν.Μπελαβίλας)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ168

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ..169

Το Ερευνητικό Πρόγραμμα «Ανώνυμη Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων-Παρελθόν και Μέλλον ενός Βιομηχανικού Συγκροτήματος» ανατέθηκε από το Ίδρυμα Μποδοσάκη στο Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος του Τμήματος Αρχιτεκτόνων ΕΜΠ τον Μάρτιο 1999.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΟΜΑΔΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Γ.ΠΟΛΥΖΟΣ *αρχιτέκτων-πολεοδόμος, καθηγητής ΕΜ.Π. (επιστ. υπεύθυνος)*

Ε.ΜΑΙΣΤΡΟΥ, *αρχιτέκτων, επικ. καθηγήτρια Ε.Μ.Π.*

Δ. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΥ, *αρχιτέκτων μηχ.*

Γ. ΜΑΧΑΙΡΑΣ, *αρχιτέκτων μηχ.*

Ν.ΜΠΕΛΑΒΙΛΑΣ, *δρ. αρχιτέκτων μηχ., ερευνητής Ε.Μ.Π.*

Λ.ΠΑΠΑΣΤΕΦΑΝΑΚΗ, *ιστορικός.*

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η ερευνητική ομάδα ευχαριστεί τον Πρόεδρο κ. Σταμάτη Μαντζαβίνο και το μέλος του Δ.Σ. του Ιδρύματος Μποδοσάκη κ. Ιωάννη Δέτση για την αμέριστη συμπαράσταση τους στην υλοποίηση του προγράμματος. Ευχαριστεί επίσης τους κ.κ. Πέτρο Παναγιωτόπουλο και Κώστα Κορομπίλη, εργαζομένους της Εταιρείας Λιπασμάτων, τον κ. Βαγγέλη Σιδερά, υπεύθυνο του Τεχνικού Αρχείου των Λιπασμάτων και την κα Σούση Κρητικού εργαζόμενη στην Πρότυπο ΚΤΑΕ, για τη βοήθεια τους στην αρχαιακή έρευνα.

Η έρευνα δεν θα ήταν δυνατόν να ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη βοήθεια του τέως γενικού διευθυντή του εργοστασίου Λιπασμάτων κ. Νίκου Λουίζου, στον οποίο απευθύνονται ιδιαίτερες ευχαριστίες.

Τέλος εκφράζονται ευχαριστίες προς τον Πρόεδρο της Προτύπου ΚΤΑΕ κ. Χρήστο Φωτίου και την πολεοδόμο κ. Ράνια Κλουτσειώτη, εκπρόσωπο της ομάδας μελέτης "*Terra Posidonia - Λιμενοβιομηχανική Ζώνη Δραπετσώνας- Κερατσινίου*" για τη συνεργασία τους.

Αθήνα, Ιούνιος 2001

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΝΗΜΗ ΚΑΙ ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΕΝΟΣ ΜΟΝΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ

Ο χώρος του εργοστασίου των Λιπασμάτων της Δραπετσώνας κρύβει μία ιστορία που σε λίγο κλείνει έναν αιώνα. Λίγο πριν αυτός ο παραγωγικός αιώνας ολοκληρωθεί τα Λιπάσματα σφραγίστηκαν από ένα αβέβαιο και μάλλον δυσόϊωνο μέλλον. Χώρος μοναδικός λόγω της γεωγραφικής του θέσης, στην είσοδο του εμπορικού λιμανιού του Πειραιά, δίπλα στον αρχαιολογικό χώρο της Ηετιώνειας Πύλης, μια ανάσα από τις νέες εγκαταστάσεις που κατασκευάζονται για να φιλοξενήσουν κρουαζιερόπλοια, στην απόληξη μιας μικρής, σήμερα, αλλά αύριο πολύ χρήσιμης σιδηροδρομικής γραμμής, στην κυριολεξία «πάνω» στο νέο μεγάλο κυκλοφοριακό έργο της προέκτασης της λεωφόρου Ποσειδώνος προκαλεί για επενδύσεις και «αξιοποίηση».

Κληθήκαμε να διερευνήσουμε της δυνατότητες πολεοδομικής παρέμβασης και το μέλλον του συγκροτήματος των Λιπασμάτων σε σχέση με την πόλη του Πειραιά. Επιλέξαμε να καταγράψουμε και να αξιολογήσουμε τα κτίρια και τον μηχανολογικό τους εξοπλισμό σε σχέση με την ιστορία τους, την αρχιτεκτονική τους αξία, τη μοναδικότητα της τεχνικής τους. Οι προτάσεις που καταθέτουμε ελέγχθηκαν και, εν τέλει, διατυπώθηκαν έχοντας ως κριτήρια:

- Την αξιοποίηση του κτιριακού πλούτου για μητροπολιτικές ανάγκες, τις ανάγκες του αναμορφωμένου λιμανιού του Πειραιά, αλλά και τις ανάγκες σε υποδομές πόλης των γειτονικών συνοικιών.
- Τον εντοπισμό και την περιγραφή μιας κύριας λειτουργίας, μιας χρήσης «ατμομηχανής», η οποία θα προσδώσει ταυτότητα στο χώρο, θα επιτρέψει την κινητοποίηση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας δίπλα

στις δημόσιες επενδύσεις, που μαζί θα εξασφαλίσουν τη βιωσιμότητα της παρέμβασης.

- Το σεβασμό της μνήμης και της ιστορικότητας του χώρου, των κτιρίων και των μηχανών.

Η αποδοχή του τελευταίου αυτού κριτηρίου, μετά την τεκμηριωμένη ανάλυση του χώρου και των εγκαταστάσεων, απέκλεισε εκ προοιμίου κάθε πρόταση αξιοποίησης των Λιπασμάτων μέσω ενός προγράμματος «εξυγιαντικού» χαρακτήρα, μιας αρχιτεκτονικής - μάρκετινγκ. Ενός σεναρίου ελκυστικού μόνο στην περίπτωση που επικρατήσει η λογική της γρήγορης αποκομιδής υπεραξιών από την ήδη δρομολογημένη άνοδο των τιμών γης.

Αυτή η μεθοδολογία δεν είναι καινούργια. Από τα πολλά ευρωπαϊκά παραδείγματα και την εμπειρία 2-3 δεκαετιών εφαρμογής τους, είμαστε πεισμένοι ότι το μέλλον για τους υποβαθμισμένους χώρους της βιομηχανίας περνάει μέσα από την ολοκληρωμένη ανάπλασή τους, την ήπια επανάχρηση και την επανένταξή τους στην πόλη, με στόχο τη μίξη των χρήσεων και την περιβαλλοντική αναβάθμιση.

Δύο σχετικά πρόσφατες περιπτώσεις από την Ευρώπη, σε πολλά σημεία τους θυμίζουν τη Δραπετσώνα.

- Στην Ile Seguin, μία βιομηχανική νησίδα του Σηκουάνα στο Παρίσι, το παλιό εργοστάσιο της Renault επανασχεδιάζεται για να φιλοξενήσει συνδυασμένες χρήσεις πολιτισμού, κατοικίας και πρασίνου υψηλής οικολογικής ποιότητας.

Ταυτόχρονα, ο σχεδιασμός λαμβάνει υπόψη του τις ανάγκες σε υποδομές του γειτονικού αστικού χώρου. Ας μην ξεχνάμε ότι κάθε τέτοια περιοχή έχει δίπλα της και έναν Δήμο, συνήθως υποβαθμισμένο από τη μακρόχρονη συνύπαρξη με τη βιομηχανία. Ο καθορισμός του τελικού προγράμματος διαμορφώνεται μετά από έναν εκτεταμένο δημόσιο διάλογο και έναν επιτυχημένο αρχιτεκτονικό διαγωνισμό.

- Στο βιομηχανικό - λιμενικό κέντρο του Μπιλμπάο, της πρωτεύουσας της Χώρας των Βάσκων στη βόρεια Ισπανία, από τη δεκαετία του 1980 ξεκίνησε μία φιλόδοξη πρόταση αναβάθμισης, με αντίστοιχες λειτουργίες. Το Μουσείο Μοντέρνας Τέχνης του Frank Gehry χωροθετήθηκε εκεί που πριν λίγα χρόνια λειτουργούσε η βαριά βιομηχανία.

Βέβαια η ευρωπαϊκή εμπειρία, και πιο συγκεκριμένα τα δύο πιο πάνω παραδείγματα, δείχνουν ότι η επιτυχία αυτών των σχεδίων, που απομένει βέβαια να αποδειχτεί στο μέλλον, βασίστηκε στον ενιαίο ολοκληρωμένο σχεδιασμό - σε μία ισχυρή θέση και άποψη - και όχι στον κατακερματισμό του χώρου, ανάλογα με περιστασιακές ανάγκες και περιστασιακούς επενδυτές. Την πιθανότητα επιτυχίας έρχονται να στηρίξουν ισχυρά ιδρύματα - μεγάλες δωρεές, όπως το Ίδρυμα Renault στην περίπτωση της Pe Seguin και το Ίδρυμα Guggenheim στην περίπτωση του Μπιλμπάο.

Ολοκληρωμένες προτάσεις για την αναβάθμιση τέτοιων βιομηχανικών συγκροτημάτων, αρχιτεκτονικών «συνόλων» σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία, μπορούν να

υπάρξουν και να επιβιώσουν και στην Ελλάδα. Τα επιτυχή εγχειρήματα της τελευταίας δεκαετίας μας έχουν διδάξει. Ταυτόχρονα μας κάνουν αισιόδοξους.

Στο Λαύριο, το Τεχνολογικό και Πολιτιστικό Πάρκο, έδωσε πνοή στις ερειπωμένες εγκαταστάσεις της πρώην Γαλλικής Εταιρείας Μεταλλείων Λαυρίου. Σχεδιάστηκε και σήμερα λειτουργεί από το ΕΜΠ. Στην οδό Πειραιώς, η Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών εγκαταστάθηκε στα κτίρια της παλιάς εριουργίας, στη Σικιαρίδειο, δημιουργώντας έναν ελκυστικό χώρο εκπαίδευσης και πολιτισμού. Στη συνέχεια, το βιομηχανικό μέτωπο αναβαθμίστηκε με την εγκατάσταση και του Ιδρύματος Μείζονος Ελληνισμού. Στη Θεσσαλονίκη, οι αναστηλωμένες λιμενικές αποθήκες του Οργανισμού Λιμένος Θεσσαλονίκης φιλοξενούν υψηλής ποιότητας αίθουσες πολιτισμού και το Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου. Στην Ερμούπολη, παλιά εργοστάσια μετασχηματίστηκαν σε χώρους έρευνας, σεμιναρίων και πολιτισμού, φιλοξενώντας το Κέντρο Τεχνικού Πολιτισμού και το Βιομηχανικό Μουσείο. Ακολουθώντας τη μεθοδολογία και τις σύγχρονες τάσεις που αναλύθηκαν πιο πάνω, το Εργαστήριο Αστικού Περιβάλλοντος καταθέτει την παρούσα μελέτη στην οποία παρουσιάζονται:

- Η ιστορική, κτιριακή και μηχανολογική τεκμηρίωση του συγκροτήματος Λιπασμάτων για το σύνολο των φάσεων του, των κτιρίων και του εξοπλισμού από το 1909 έως τη διακοπή της λειτουργίας,

- Η ολοκληρωμένη πρόταση για την ανάπλαση-αναβάθμιση του συγκροτήματος, που παρουσιάζεται διεξοδικά στο τέλος του τεύχους.

Συνοπτικά μόνο θα αναφερθεί εδώ η κατάθεση από την πλευρά της ερευνητικής ομάδας της σύλληψης για τη δημιουργία του **Μεσογειακού Κέντρου Επιστημών και Τεχνών** στο συγκρότημα Λιπασμάτων με τις ενότητες χρήσεων:

- 1. Πολιτισμού.**
- 2. Έρευνας και ανώτατης εκπαίδευσης.**
- 3. Συνεδριακού - Εκθεσιακού κέντρου και τουρισμού.**
- 4. Κατοικίας και κοινωνικών υποδομών.**
- 5. Αθλητισμού και πρασίνου.**

Στην περίπτωση της Δραπετσώνας χρειάζεται όραμα, διάλογος και τόλμη από όλους τους εμπλεκόμενους φορείς και κυρίως από την Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, ιδιοκτήτη του χώρου, τους γειτονικούς Δήμους Δραπετσώνας και Κερατσινίου, τον Οργανισμό Ρυθμιστικού Σχεδίου Αθήνας και, τελικά, το ΥΠΕΧΩΔΕ το οποίο θα εγκρίνει τις βασικές παραμέτρους του σχεδιασμού.